

باستان شناسی

غار آزیخ*

دکتر عارف مصطفی اوف

(عضو هیئت علمی گروه باستان شناسی دانشگاه باکو)

ترجمه محمد فیض خواه

(پژوهشگر سازمان میراث فرهنگی و گردشگری)

غار آزیخ در جنوب غربی جمهوری آذربایجان، نزدیک شهر فضولی و در دامنه جنوب شرقی کوه‌های فرعی قفقاز، در دشت «کوروچای» واقع است. این منطقه از سال ۱۹۹۲ به اشغال نظامی ارتش ارمنستان درآمده است.

غار آزیخ در سال ۱۹۶۰ توسط پروفیسور محمد علی حسین اوف، باستان‌شناس آذربایجانی، کشف شد (تصویر ۱). آزیخ بزرگ‌ترین غار سنگ آهکی است که تاکنون در قفقاز پیدا شده است. مسیر پر پیچ و خم این غار تقریباً ۶۰۰ متر طول دارد و به طور کلی ۸۰۰۰ مترمربع وسعت داشته و شامل ۸ کریدور و یاراهرو است. ارتفاع بعضی قسمت‌های سقف غار به ۲۰ تا ۲۵ متر می‌رسد. ستون‌های استالیگتیک و استالیگمیت در سراسر غار به چشم می‌خورد.

در نتیجه کاوش‌های باستان‌شناختی اخیر به سرپرستی حسین اف ۱۰ لایه فرهنگی به ضخامت ۱۴ متر، مربوط به دوره‌های مختلف پارینه سنگی قدیم و میانی در غار آزیخ مشخص شد. این غار تنها محلی است که به لحاظ تداوم و میزان استقرار در میان استقرارهای غارنشینی عصر حجر قدیم در دنیا مورد توجه بوده است.

آثار آزیخ به لحاظ مشخص بودن زمان آن تنها اثر بی نظیر از دنیای پارینه سنگی است. ترتیب هماهنگ لایه‌های فرهنگی، همراه با غنای آثار از دوران‌های پارینه سنگی قدیم و میانی نشانه تداوم زندگی در طول یک دوره زمانی طولانی بوده است. دوره‌ای که صدها هزار سال

* Mustafayev, Arif (2000) "Monuments Under Occupation : AZIKH VAVE"
Azerbaijan Archaeology, Vol. 1-2.

به طول انجامیده است. حسین اوف آثار منحصر به فردی از کار ابزارهای سنگی اولیه به دست آورد که در اصطلاح باستان‌شناسی به عنوان فرهنگ سنگ رودخانه ای معرفی می‌شود. او به این علت که غار آزیخ در حوزه رودخانه «کور و چای» واقع شده این دوره را با اصطلاح فرهنگ «کور و چای» معرفی کرد. قدمت فرهنگ کور و چای به ۱/۵ میلیون سال قبل بر می‌گردد و تنها فرهنگ مشابه با این تاریخ، فرهنگ اولدوای در دره اولدوای جرج کشور تانزانیا است. حسین اوف معتقد بود که طول زمان فرهنگ «کور و چای» از ۱/۵ میلیون سال تا ۷۳۰ هزار سال قبل را شامل می‌شود.

براساس مطالعات مقایسه‌ای آثار به دست آمده در لایه‌های پایین تر غار، پروفیسور حسین اوف این نتیجه‌گیری را مطرح می‌کند که ساکنین آزیخ زمانی تجربه مجاورت با نوع انسان هوموهایلیس را داشته‌اند. دوره‌ای که از سنگ رودخانه، انواع کوبنده‌ها، مشته‌ها و ساطورها را می‌ساخته‌اند (تصویر ۱). همان چیزی که از لحاظ گونه‌شناسی تکنیک‌های ساخت و تولید ابزار در فرهنگ «کور و چای» وجود دارد و این ویژگی‌ها به صورت فرهنگ متمایز در دنیای باستان‌شناسی مشخص می‌شود. باستان‌شناسان مشهور جهان، یافته‌های کور و چای را از لحاظ غنا و اهمیت آثار، به عنوان نخستین شاخص الگوی فرهنگی دنیای پارینه سنگی شناخته‌اند.

در میان ابزارها، ابزارهای بزرگ شبیه تبر با وزن ۴ تا ۵ کیلوگرم در خور توجه خاصی هستند که تا قبل از حفاری این غار هیچ شناختی در مورد آن‌ها وجود نداشت. این یافته‌ها با تردیدی که وجود دارد، با دوره جیگان تولیس همزمان است.

در لایه ششم غار آزیخ فرهنگ قدیم «آشولین» جایگزین فرهنگ «کور و چای» می‌شود. یکی از مهم‌ترین یافته‌های لایه ششم ارتباط این لایه با تاریخ استفاده از آتش است. به همین منظور ساکنین غار با حفر چاله‌هایی در کف غار، جای اجاق را تعبیه می‌کردند و دور آن‌ها را سنگ‌های نیم‌دایره می‌چیدند. تاریخ یک اجاق به اوایل دوره میانی یخبندان برمی‌گردد. چنین یافته‌هایی نشانگر تغییرات جدی در زندگی مردمان غار آزیخ در این دوره بوده است. تغییراتی که آن‌ها را از زندگی دیگر موجودات متمایز می‌کند. بین سال‌های ۱۹۷۳ - ۱۹۷۲ در لایه‌های مختلف، آثار پنج اجاق کشف شد. یکی از اجاق‌ها جهت حفاظت از شعله‌های آتش دارای پی و دیواره سنگی به ضخامت ۳۰ سانتی‌متر، به صورت هلالی درست شده بود. این یافته‌ها به نخستین اثر معماری و سنگ‌چینی به حساب می‌آید و تاریخ آن به ۵۰۰ -

۷۰۰ هزار سال قبل باز می‌گردد. از ویژگی‌های جالب و مهم این که، ساخت این اجاق‌ها در طول دوره‌های مختلف در همان محل‌های خود ادامه داشته است. در سال ۱۹۷۶ محمد علی حسین اوف، فک پایین انسان اولیه نوع ما قبل نئاندرتال را کشف کرد (تصویر ۲). این استخوان در دوره آشولین میانی (لایه پنجم) غار آزیخ به دست آمد. باید گفت که این فک به طور مستقل در غرب مورد آزمایش و تحلیل قرار گرفت و تاریخ آن بین ۴۰۰ - ۳۵۰ هزار سال قبل تعیین شد. دندان‌های آسیاب این فک به طور کامل سالم و بخش‌های دیگر آن از بین رفته است. این فک متعلق به یک زن ۱۸ ساله است. اکنون این فرض وجود دارد که او عمر متوسطی را گذرانده و در حدود ۲۰ - ۲۲ سال داشته است. حسین اوف با توجه به سکونت این مردمان در غار آزیخ آن‌ها را آزیخ آنتروپ (Azikh Anthrop) می‌نامد.

ساکنین غار آزیخ عمدتاً شکارگر بودند. انسان آزیخ ۴۵ گونه حیوانی را شکار می‌کرده که نسل بعضی از این گونه‌های حیوانی منقرض شده است. حیواناتی مثل خرس‌های غارنشین و انواع مختلف گوزن بیش‌تر شکار می‌شدند. برای انسان آزیخ، خرس غارنشین مفهوم مذهبی داشته است. در لایه آشولین، نزدیک اجاق‌ها، یک مکان مخفی کشف شد که مجموعه‌های خرس در بیرون آن گذاشته شده و با شیوه‌ای مشابه بریده شده بودند. در مجموعه‌ها فک‌های بالایی و پایینی وجود نداشت. در یک مورد استخوان فک‌ها به صورت دو تکه شده در کنار هم به دست آمد و در مورد دیگر بر روی یکی از مجموعه‌ها شکافی متقاطع در میان شکاف‌های دیگر وجود داشت. در این دوره در استخوان‌های دیگر چنین رسمی اصلاً مشاهده نشد.

در لایه چهارم (اواخر دوره آشولین) در غار آزیخ آثار فرهنگی وجود نداشت و این پدیده‌ای عجیب است که در این لایه شواهدی از زندگی انسانی به دست نیامده است. به نظر می‌رسد ساکنان غار به خاطر برخی حوادث آن جا را تا اسکان دوباره ترک کرده‌اند. البته این موضوع جای سوال دارد که چرا؟

این روی‌داد همزمان در غارهای دیگر نیز مشاهده شده است. آیا در آزیخ، می‌توانست به علت فرو ریختن قسمت فوقانی غار بوده و ساکنین آن به خاطر ترس آن جا را ترک کرده باشند؟ یا این که حادثه‌ای دیگر رخ داده است؟ بعضی باستان‌شناسان حدس می‌زنند که بعد از دوره یخبندان، آب و هوا گرم‌تر شده است، بنابراین ساکنان غار بیش‌تر می‌توانستند در

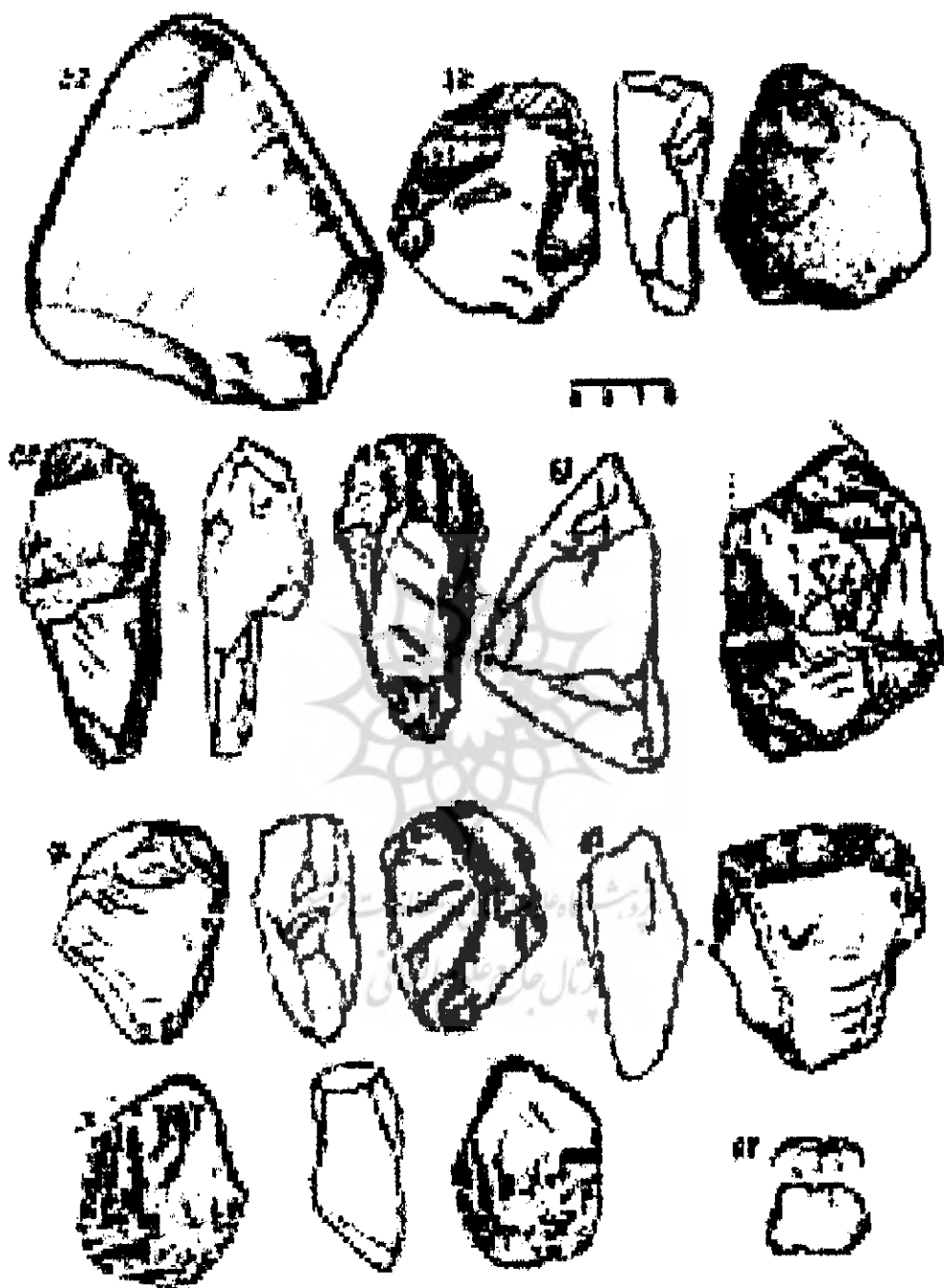
استقرارهای باز زندگی کنند و نیازی نبود که به مدت طولانی تر در داخل غار باشند. طبق نظر پروفیسور محمد علی حسین اوف در شروع دوره موسترتین، انسان‌های آزیخ آنتروپ دوباره به غار برگشته و تا اواسط دوره موسترتین در آن جا زندگی کرده‌اند.

بیش از دو هزار کار ابزار سنگی و تعداد زیاد ابزار استخوانی در لایه سوم غار آزیخ کشف شد. یافته‌های آزیخ ثابت می‌کند که منطقه آذربایجان جزء مناطق ظهور انسان اولیه در جهان بوده و هنوز هم رازهای زیادی را درباره قدیم‌ترین دوره‌های نوع انسان در خود دارد.

یکی از بزرگ‌ترین ناکامی‌های زندگی محمد حسین اوف این بود که او از ۱۹۸۹ به دلیل تهدیدهای نظامی و خطر جنگ در منطقه، قادر به ادامه حفاری در غار آزیخ نشد؛ وی تا روزهای آخر زندگی اش امیدوار بود که این ناحیه از اشغال نیروهای مسلح ارمنستان آزاد شود. محمد علی حسین اوف در سال ۱۹۹۴ در سن ۷۲ سالگی از دنیا رفت در حالی که آرزوهای اش هنوز تحقق نیافته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تصویر ۱

تصویر ۲